մի վարդ առեալ խաչափայտին ստորոտէն։ Ո՛չ ոք ճանաչէ զիս և ես ո՛չ ոքի։ Բայց մէկ դէմք եմ տեսնում։ Երևակայութի՞ւն է թէ իրականութիւն։ Այո՛, չեմ սխալուիր. յիշում եմ, նոյնն է։ Այդ հակայ կազմուածքն, այդ տրտմադրոշմ դէմքն, անգամ մի տեսած՝ յաւիտեան կարելի չէ մոռանալ։ Գլխիկոր, արտասուալից, խոնջեալ քայլիւք, դուրս է անցնում, միայնակ ձեռքումն վարդենոյ ճիւղ մի հինգ փթիթ-ներով։ Մէկ հատիկ վարդ բաւ է իւր համար, իսկ միւսնե՞ր. թող չյանդգնիմ շօշափել։ Թերևս .... ի յիշատակ ... ... Սասունի ... ...։

Ս. Տէր Մ. Գրիգորեան

ՄԱՅՐ ԴԻՒԱՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ ՎԵՆԵՏԿՈՅ. — Ի Ս. ՂԱԶԱՐ

(Շար. տես բազմ. 1924, էջ 348)

ՂԵ.

Երուսաղեմի Ս. Յակոբայ վանքին նկատմամբ վիճուած հարցին շուրջ, յետ երկու տարուոյ, այս անգամ Նորութեամբ մ'է որ կը գրգռի Հ. Պօղոս վարդապետ։

Յիշատակուած Գրիգոր վարդապետը՝ Գրիգոր «Ղեթայակիր» կոչուող Երուսաղեմի պատրիարքն է. իսկ «հրեշտակ»ը՝ Գաղղիացւոց դեսպանը։

Նամակին այն կէտերը՝ որոնք կը շօշափեն ակնարկուած խնդիրը՝ իրենց համապատասխանը մեր ազգային պատմութեան մէջ հետեւեալ կերպով կը գտնեն. «Ի նոյն « աւուրս տակաւին ի Կոստանդինուպօլիս էր Գրիգոր Պատրիարգ Երուսաղեմի, և « սպասէր դիպող առթի՝ առնուլ արքունուստ գիր հաստատութեան վասն տեղւոյ « արքոյն Յակոբայ. քանզի հանապազ կասկածէր ի գրգռութենէ յունաց։ Ապա նա « ինքն Գրիգոր և Յովհաննէս պատրիարգ և այլ մեծամեծք հայոց ընդ նոսա՝ միա- « բանեալ դիմեցին առ դեսպանն գաղղիացւոց. և ի միջնորդելոյ նորա եկ նոր հրա- « վարտակ (կամ հատտիշէրիֆ) ի սուլտան Մահմուտայ վասն երից ազգաց եւս. « այսինքն հայոց, յունաց և լատինացւոց. յորում հրովարտակի հրամայիւր, զի որ « ինչ կայր ցայնժամ ի ձեռս հայոց յԵրուսաղէմ, և որ ինչ ի ձեռս յունաց և « լատինացւոց, նոյնպէս մնասցէ ի ձեռս նոցա, և մի՛ փոխեսցի, և մի՛ եւս լիցի վէճ « ի վերայ այսր»[1]։

Գնդապետ Յեսաեան Յեսաեան Մխիթարայ Աբրայիդ Հօր մերոյ

. . . . Ընթերցեալ զթուղթն՝ յորում ծանուցեալ էիր յազատութենէ տկարութեանդ՝ մեծապէս զփառս տուաք աստուծոյ, զի վասն մեր և վասն ազգին մերոյ տէրն մեր պահպանեալ է զգերյարգելիդ մեր։... ուրախացաք ի վերայ գեղեցկութեանց նորակերտ չինուածոց մենաստանին մերոյ, զորոց գրեալ էիր։ Տացէ տէր, զի ի կենդանութեան քում զբազում այլս մենաստանս նորակերտս տայցես կերտել, և զորդիս քոյս ի նոսա

1. Զամչեան, Պատմ. Հայոց. Հատոր Գ. էջ 823։

digitised by A.R.A.R.@

զետեղել։ ... զմի գիր գրեցէք առ տուզօղլու յօհաննէս աղայն վասն հաստան առ ձեզ հարիւր ղուուշնց միոյ կանդեղի, զոր յղեցի ընդ մի[նի]ստրս տի գազայի հրեշտակին մերոյ....։ Գիտելի է, զի երեք ամ յառաջ սուրբ յակոբայ թուղթքն առնանեցեալք եղեն յազգէն հայոց, և տրեցան ֆռանգըզ թազաւորին. յայսմիկ ամի ձեռամբ հրեշտակին տրեցաւ հայոց մի հաթտիշերիֆ ի դրանէ տանկաց՝ որպէս զի այնու որպէս առաջն տիրիցեն սուրբ յակոբայ. բայց առաջինք հաթտիշերիֆ մնաց ասեն մօտ ֆռանգիզ թա-զաւորին. և վասն այսորիկ մնացեալ ասեն ի հայոց 4000 զուշ. և յայսմիկ ամի ասեն գրիգոր վարդապետն գնալ յերուսաղէմ։ եւ զհրեշտակէն յոյժ գոհք են հայք. և վասն մեր ուղղափառացս ասի արարեալ զմեծ բարերարութիւնս. բայց տակաւին առ արտաքս չէ՛ բացայայտ եղեալ. և լինի թէ ըստ որում ասի՝ ի մերձակայ ժամանակի յայտ-նեսցի. նաև ասի թէ հրեշտակն սպասէ թղթոց թէ ի հռոմայու, և թէ ի ֆռանսայ թա-զաւորէն ....։ Վետևնի գրիգորի տունն այրեցաւ. և պատճառ այրեցման եղեւ այս. զի տանկաց զարավէլաքն յորժամ եկին ի ճերմակ ծովէն՝ մին ի նոցունց այրեցեալ եղև, և գնացեալ անկաւ ի յայեայ զաբուն, և անտի մինչև ի յենի զաբուի իսկէլէն այրեաց. և նախ քան այրեցումն տան նորա փախեաւ ևս աղախն նորա։ վասն օրսօվայ ատային ասի, թէ յետս դարձուցանելոցք իցեն տանկունք. և պէլկատան ևս մնալոց է իմփրա-թօռին...։ Ընդ կարմիր գլխոյն ևս սոքա հաշտութիւն արարին...։

Գերյարգութեան ձերում
Նուաստագունեղ ծառայ
ս. տ. ս. Հայր Պօղոս վարդապետ

Ցամի Տեառն 1740
և յունվարի 29
[Ի. Պոլիս]

ՂԶ.

Շահեկան ծանօթութիւններով կը նկարագրուի հեռագայ թուղթին մէջ Պելկրա-տու Միխիթարեան անբախտ քարոզչին և անոր հօտին աստանդական կեանքը։

Գերապայծառ և Գերյարգ Այրբ Հօրդ մերում
Տեառն Տեառն Միխիթարայ Աստուածաբան վարդապետի

Բազմաւ յարգութեամբ և ընդալից փափագանօք ի հեռաստանէ աստի իբրև ի մօտոյ զքոյանցս սրբազանից զգեստուց տեառնդ իմոյ վերոյ գրեցելոյ համբուրեմ. յայտ լիցի, զի մարտի 19. գրեալ տէրութեանդ գիրն ժամանեաց ինձ, և ես գրեցի պատասխանին, ապրիլի 15. արդ այժմ բնակութիւնս փոխեցինք. մին յարմար Նամէի տուն քիրայեցի. ամիսն մին ոսկի. յեսայի սպասաւորն քովս է, ոչ կամեցաւ ուրեք գնալ. միայն ուտելիքն տամ և ոչ այլ ինչ. զի չանա թէ զբան ինչ ուսանիլ. ևս հինգ տղայ այլ հայոց քով կարդան. մեր ժողովուրդքն առաջակայքն և մեծ մասն տեղս բնակին. նշան երևա թէ տեղս մնալոց են. զի չան էգիզն ունի կամք իւր ընտանիքն վերնաւ բերել աստ. աստուծոյ գոհութիւն ընդ ժողովրդեան սիրով վարինք. և ոչ զոյ այլ և այլ բան. այլևս զկնի զատկիս տեղոյս եկեղեցւոյ ֆօռն ունիր մեծ հարկաւորութիւն գնալոյ առ եպիսկոպոսն տեղւոյս, քանզի նոր եկեղեցի սկսեցին շինել. ասեն մեզ թէ փոքր եկեղեցին ձեզ կու-տանք. ևս ինձ ստիպեաց թէ զքեզ հետս տանիմ առ եպիսկոպոսն. վասն այնորիկ գնա-ցինք ի միասին. գոյր ընդ մեզ փալէօն, որ տակէվար լաւ գիտէր ևս նոցա լուզուն։ եւ երբ տեսաւ զիս յոյժ սիրով ընդունեցաց. երեք օր մնացինք. հացի ժամանակն հանապազ տարաւ ի սեղան իւր. ևս առաւօտն տանիր դահվայ խմելու. եւս իմ վկայական[ն]երս կարդաց ևս ինքն. մին լաւ վկայական զիր տուաւ ոչ թէ միայն վարատինու վերայ այլ և բոլոր մահառիստանու։ Քանզի ինքն մեծ նշանաւոր արհի եպիսկոպոս է նաևս, վարա-տինու մինչև եպիսկոպոսին քաղաքն. երկու աւուր փոստի ճանապարհ է. մին փող ես ոչ խարեցի, այլ ֆօռն տարաւ զիս. բայց մին փոքր ընծայ ևս տարաւ եպիսկոպոսին.

digitised by A.R.A.R.@

եւ յոյժ մարմնաւոր հարուստ է. եւ այլոց եպիսկոպոսաց վերայ իշխէ։ Դարձեալ մեր հայր միքայէլէն գիր ոչ ունիմ. կարծեմ թէ գնացեալ է անտի. այլ եւ մերայնոց սիրով ողջոյն մատուցանեմ. և յաղօթս խնդրեմ։

Գերյարգութեան քում պատրաստական ամենայնի
Նուաստագունեղ ծառայ
Հայր Յակոբ

1740
մայիսի 20
ի Վարատին

ՂԷ.

Եր. Տէր Կոմիտաս Քահանային մասին կը ներկայացնենք հոս հետաքրքրական թուղթ մը, զոր ժամանակին գրեր է Մխիթարեան Նորընծայ քահանայ մը առ իւր ծնողքը, որոնք ժամանակակից են ու ծանօթութիւն ունին եղեր վկային հետ։ Սակայն մեր նամակագրէն պիտի չսպասենք նորութիւն, այնու հանդերձ մենք կը համարինք որ պարունակուած հարցումներու շարակարգութիւնը ինչ ինչ տեսակէտով ընթերցողաց մասնաւոր ուշադրութիւնը պիտի գրգռէ։

Բարեպաշտօն և բարեկրօն ծնողաց իմոց տիրացու Անանիկային և Մարուշի խաթունին և քրիստոսասէր հանւոյ իմոյ՝ խօնձոյ խաթուն տանտիկնոջն

... Իսկ թէ զուսմանէ մերմէ գիտել կամիցիք, ահաւասիկ ողորմութեամբ տեառն աւարտեալ զփիլիսոփայութիւնն, ի պատրաստի եմք յետ չաքաթու միոյ՝ հակաճառել ընդ ուսումնակից եղբարս մեր զփիլիսոփայութենէ. և ապա եթէ տեառն կամք իցեն, մտանեմք յուսումն աստուածաբանութեան...։ Այլ ի թղթի աստ զայլ ինչ խնդրեմք, որոյ կատարումն մեզ ցնծութիւն, և երանելւոյն տեառն կոմիտասայ վկային՝ պատիւ. վասն զի հայցեմք գրել առ մեզ՝ եթէ հնար է, զնահատակութիւն երանելւոյ նահատակին այնմիկ. թէ ո՞րպէս հալածեցաւ, և կալեալ եղև. թէ ո՞րպէս ի բանտ արկաւ. և զի՞նչ էին անուանք նոցա։ Թէ ո՞րպէս յատենի կացուցաւ. և զի՞նչ խօսեցաւ, և ո՞րպէս ամբաստանեցաւ և ի մահ վճռեցաւ. ո՞յք էին դատախազք նորա. և զի՞նչ անուանք նոցա. և թէ ո՞րպէս պատուհասեցան և կորեան։ Թէ ո՞րպէս գլխատեցաւ. և զի՞նչ խօսեցաւ ի ճանապարհին. և զի՞նչ ընդ գլխատիչն. և թէ զի՞նչ հանդիպեցաւ զկնի մահուան նորա. և ո՞րպէս թաղումն նորա, և այլն ամենայն։ Եւ զայս վասն այնորիկ խնդրեմք ի ձէնջ, զի դուք ժամանակակից էք նորա. և կենցաղավարեալ ընդ նմա. մանաւանդ խոստովանահայր եւս էր հանւոյ իմոյ խօնձայ խաթունին, որ զբազում ինչ գիտէ զնմանէ, թէ նախ քան զնահատակութիւն նորա և թէ զկնի, յորմէ կարէք տեղեկանալ. և ոչ միայն ի նմանէ, այլ և յայլոց բազմաց, որք են ժամանակակիցք նորա։ Աւստի հարցէ՛ք ի նոցանէ. և տեղեկացեալ բարւոք ստուգեալ, գրեցէք առ մեզ, որպէս զի յօգուտ մեր և ի պատիւ երանելւոյ նահատակին՝ բարւոք գրեալ՝ պահեսցի. զի և զկնի մեր եկեալքն ընթերցեալ օգտեսցին, և զԱստուած օրհնեսցեն, որ ետ նմա զայնպիսի յաղթութիւն, և մի՛ յանծանօթս ամփոփեսցի հրաշալի նահատակութիւն երանելւոյն կոմիտասայ վկային։....

Ազնուամեծարութեան ձերում Թամ
Յամենայնի պատրաստական
Նուաստ ծառայ Հայր Մկրտիչ

Յամի Տեառն 1740
Յուլիս 19
[*Ս. Ղազար*]

Շարունակելի

Հ. ՂԵՒՈՆԴ ՏԱՑԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@